

УДК 069.9(470+571)"201"

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217832

Ірина ШАНДРА

докторка історичних наук, доцентка, професорка кафедри історії, музеєзнавства та пам'яткознавства, Харківська державна академія культури, Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, Україна, індекс 61057 (irina_shandra@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9092-413X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAU-4824-2020>

Бібліографічний опис статті: Шандра, І. (2020). Музей зразків – мініатюрне представництво експортерів у столиці Російської імперії на початку ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 167–177. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217832>.

МУЗЕЙ ЗРАЗКІВ – МІНІАТЮРНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ЕКСПОРТЕРІВ У СТОЛИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Анотація. Музеї зразків, які масово виникали в економічно розвинутих країнах наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., можна вважати унікальним явищем, адже ці заклади прагнули не зберігати свої експонати, а навпаки – збути їх. Найбільшим і першим таким експортним музеєм в Російській імперії був музей зразків при Російській експортній палаті. **Мета роботи** – проаналізувати процес створення, головні напрями діяльності й завдання музею зразків при Російській експортній палаті (1913 р., м. Санкт-Петербург), показати взаємозв'язок між експозиційним наповненням закладу та пріоритетами в експортній політиці досліджуваного періоду. **Методологія дослідження** базується на системі принципів (науковості, об'єктивності, історизму) та методів наукового пізнання. Використання загальнонаукових (аналітичного, синтетичного, системного) та спеціально-історичних

© Ірина Шандра, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

(історико-типологічного, історико-порівняльного, хронологічного) методів дало змогу проаналізувати світовий досвід в організації експортних музеїв, виділити особливості музею зразків при Російській експортній палаті. **Наукова новизна.** Музей зразків проаналізовано з точки зору одного з інструментів збільшення експортної торгівлі. У роботі показано, що переважну більшість експонатів музею склали аграрні й кустарні вироби. Підкреслюється, що такий пріоритет був свідомим і відображав домінуючі настрої в тогочасному суспільстві щодо переважно аграрного характеру економіки імперії. У статті робиться **висновок** про необхідність таких музеїв зразків для розвитку вивізної торгівлі й налагодження партнерських відносин між виробниками й споживачами, а також недостатнє представлення товарів українських земель в експозиціях цього «столичного мініатюрного експортного бюро».

Ключові слова: музей зразків; експорт; Російська експортна палата.

Iryna SHANDRA

PhD hab. (History), Associate Professor, Professor, Department of History, Museology and the Study of Historical Monuments, Kharkiv State Academy of Culture, 4 Bursatsky descent, Kharkiv, Ukraine, postal code 61057 (irina_shandra@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9092-413X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AA-Y-4824-2020>

To cite this article: Shandra, I. (2020). Muzei zrazkiv – miniatiurne predstavnytstvo eksporteriv u stolytsi Rosiiskoi imperii na pochatku XX st. [Museum of Samples – the miniature representation of exporters in the capital city of Russian Empire at the beginning of 20-th century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 167–177. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217832> [in Ukrainian].

**MUSEUM OF SAMPLES – THE MINIATURE
REPRESENTATION OF EXPORTERS
IN THE CAPITAL CITY OF RUSSIAN EMPIRE
AT THE BEGINNING OF 20-th CENTURY**

Summary. Museums of samples, which were massive founded in the economic developed countries at the end of 19-th and the beginning of 20-th century, can be hold as a unique phenomenon, because these institutions sought not to save their exhibits, but to sell them. The largest and the first such museum in Russian Empire was museum of samples by the Russian Export Chamber. **The purposes of the article** are the analysis of the creating process, the main activities and the targets of museum of samples by the Russian Export Chamber (1913, Saint Petersburg) and the demonstration of the correlation between the content of exposition in the institution and the priorities in the export policy in the investigated period. **The research methodology** is based on the system of principles (scientism, objectivism and historicism) and the scientific methods. The use of general scientific (analytical, synthetic, systemic) and special-historical (historical-typological, historical-comparative, chronological) methods allowed to analyze the worldwide experience of export museum founding, to select the features of the museums of samples by the Russian Export Chamber. **Scientific novelty.** Museum of samples was analyzed from the point of view of the one of instrument of increase the export trade. Article shows that the most of museum exhibits was agricultural and handicraft wares. It was highlighted that this priority was conscious and reflected the prevailing opinion of society of that time about agrarian nature of the economy of Russian Empire. In the article was made the **conclusion** that such museums of samples was needed for development of export trade and partnership relation between producers and consumers and that wares from Ukrainian lands had insufficient representation in the expositions of this "miniature export bureau in capital city".

Key words: museum of samples; export; Russian Export Chamber.

Постановка проблеми. На початку ХХ ст. капіталістичні відносини набувають усе більш стрімких обертів: подальша концентрація та монополізація виробництва, зміни в структурі експорту й товарній номенклатурі, завоювання нових ринків збуту й утримання наявних – усі ці особливості світового товарообігу спонукали його зацікавлених учасників вдаватися до різних за-

ходів активізації зовнішньої торгівлі. Найбільш дієвими інституційними проявами сприяння експорту наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. були торгові палати, експортні союзи або представництва, які були звичним явищем для розвинутих країн світу. Структурними підрозділами таких установ або окремо створеними закладами ставали також музеї зразків, які були своєрідною формою активізації вивізної торгівлі, продумано-систематизованим і навіть витончено-вишуканим проявом презентації експортних товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зовнішньоторгових відносин Російської імперії пореформеного часу представлена в сучасній українській економічній історії дослідженнями І. Жиленкової, О. Пилипенка, І. Шандри та ін. (Жиленкова, 2016; Пилипенко, 2010; Шандра, 2020; Шандра, 2019b). Проте в більшості наукових робіт такий елемент сприяння експорту, як торгово-промислові музеї, розглядається побіжно, а то й зовсім відсутній. Певні розвідки в цьому напрямі зроблено у доповідях на конференціях (наприклад, Шандра, 2019a). Історія формування такого унікального для Російської імперії початку ХХ ст. закладу, як музей зразків при Російській експортній палаті, в українській історіографії не набула висвітлення.

Метою статті є на основі періодичних видань досліджуваного періоду, діловодних матеріалів експортних структур (звіти й протоколи Російської експортної палати, державних органів влади) проаналізувати процес створення, структуру й експозиційне наповнення музею зразків Російської експортної палати, що є показовим для розуміння загальних експортних пріоритетів Російської імперії на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Російська імперія наслідувала світовий досвід, поступово формуючи, хоч і з суттєвим запізненням, музеї зразків експортних товарів. Торгово-промислові музеї були двох видів: на території країни виробництва та на території країни експорту. Останні склалися навіть швидше, ніж перший вид, завдячуючи своїй появі діям виконавчих органів влади, дипломатичних і консульських установ, а також іноземних партнерів. Так, у березні 1913 р. до Російської експортної палати надійшло запрошення від Вищої комерційної школи в Монреалі (Канада) взяти участь у організації всесвітнього торгово-промислового

музею, який створювався на базі школи («Торгово-промисловий музей», 1913, с. 101). Восени 1913 р. російський консул у Порт-Саїді (Єгипет) А. Ніссен повідомив Російську експортну палату, що за його ініціативою у цьому місті діє постійна виставка зразків товарів з Російської імперії. Дипломат запрошував вітчизняних виробників поповнювати колекцію своїми виробами, а Російська експортна палата, зі свого боку, висловлювала захоплення цією результативною приватною ініціативою, вбачаючи в цьому «практичний крок до дійсного проникнення наших виробів» («Выставка русских изделий», 1913, с. 303).

Класичних музеїв зразків у межах Російської імперії було всього два – при Російській експортній палаті (м. Санкт-Петербург, 1913 р.) та Російсько-Англійській торговій палаті (м. Санкт-Петербург, 1914 р.). Обидва вони були відкриті тільки на початку ХХ ст., тоді як діяльність європейських експортних музеїв розпочалася ще у 80-х рр. ХІХ ст. і нараховувала вже понад 30 років. Перш ніж відкрити музей зразків у Санкт-Петербурзі, було докладно вивчено справу їхньої організації в західноєвропейських країнах. Особливий інтерес у цьому плані становила «Німеччина – країна, у якій різнобічно була поставлена справа сприяння експорту» (Лейтес, 1913, с. 252).

Музей зразків при Російській експортній палаті було засновано з практичною метою впорядкування її інформаційно-посередницької роботи. У звіті Російської експортної палати за 1913 р. зародження ідеї створення музею описано так: «З'явилася думка заснувати таку установу, у якій будь-який бажаючий міг би наочно рекламувати свої продукти й вироби перед широкою публікою у столиці держави, яка є найбільш відвідуваною іноземцями» (*Отчет*, 1914, с. 304). Необхідність зосередження в одному місці експортних зразків з усієї країни була продиктована віддаленістю регіонів від основних торгових центрів, великими відстанями між районами виробництва, наявністю мовного бар'єру тощо. За задумом, проєктований музей мав задовольняти експортні потреби саме аграрних та кустарних виробників. Із цього приводу «Русский экспорт» опублікував розлогу статтю «Объединение земств в организации сбыта продуктов народного труда», у якій так пояснював завдання проєктованої установи: «Бути суттєвим імпульсом для постійної культурної роботи земських і інших

громадських установ у справі розвитку й покращення місцевих промислів, пристосовуючись до потреб закордонних ринків» («Объединение земств», 1913, с. 217).

У вересні 1913 р. «музей зразків» розпочав свою роботу, як зазначалося у його «Правилах...», для «ознайомлення осіб і установ, які цікавляться вивозом вітчизняних продуктів і виробів закордон, з поточними вимогами іноземних ринків на різноманітні товари» (*Отчет*, 1914, с. 305). Музей складався з двох відділів (виставкового й комісійного), завідування було покладено на одного з помічників управителя справами Експортної палати під загальним наглядом останнього («Инструкция музею», 1913, с. 245).

Новостворений заклад, звичайно ж, не міг зібрати все, що мало в Російській імперії експортний інтерес, хоча статус самої Російської експортної палати як центральної зовнішньоторговельної установи викликав такі очікування. Музей мав характер постійно діючої виставки зразків найрізноманітніших товарів. Свій стенд або павільйон тут міг мати кожен виробник, який хотів представити власну продукцію у столиці, розраховуючи на іноземних візитерів. Для цього слід було орендувати площу під свою експозицію: вартість оренди становила від 50 коп. до 3 руб. на місяць за квадратний фут, залежно від терміну оренди («Инструкция музею», 1913, с. 245).

Експонувалися у музеї переважно сільськогосподарські та кустарні товари з різних куточків Російської імперії, промислові товари були майже відсутні. Цьому було кілька причин: і громіздкий характер промислових виробів, і їхня висока собівартість, і вартість доставки, і бажання фірм-виробників безпосередньо укласти угоди із закордонними партнерами, і домінуюча у суспільній думці того часу теза щодо переважно аграрного характеру господарства Російської імперії. Та й сама Російська експортна палата ставила своєю метою «закордонний збут різноманітних виробів народної праці у широкому розумінні, у першу чергу, кустарних виробів» (*Отчет*, 1914, с. 303).

Експонати музею зразків вражали розмаїттям. Своє місце у виставкових залах знайшли таврійська сіль, житомирське борошно, ташкентське вино, семиріченський мед, костромські текстильні вироби, туркестанські сушені абрикоси і навіть насіння

червоної конюшини з Уфимської губернії та мозаїчні смоли з Нижегородської губернії (*Отчет*, 1914, с. 307–308). Від закордонних партнерів теж було отримано безліч зразків, як-то: китайське олійне насіння й бавовна, константинопольський бурштин, чеські гудзики, рогові вироби німецького фабриканта, данський картон та ін. (*Отчет*, 1914, с. 308).

Інформація про нові надходження до музею публікувалася в друкованому органі Російської експортної палати – журналі «Русский экспорт» під окремою рубрикою «Музей зразків при Російській експортній палаті» («Инструкция музею», 1913, с. 245). Бюлетені музею зразків щоразу повідомляли про надходження таких російських товарів: бісерні ланцюжки й скляне намисто від кустарів Московської губернії, дерев'яні білі іграшки від кустаря Володимирської губернії, дерев'яні портсигари від Московського губернського земства, мереживні зразки від московських кустарів та ін. Від закордонних партнерів колекція музею поповнювалася ліонськими макаронами, німецькою сушеною картоплею і навіть автоматичним перегортачем нот англійського виробництва. Останній експонат мав розширений товарний опис, у якому вказувалися всі переваги винаходу, а підсумовувалася характеристика фразою, що прилад «є оригінальним і цікавим предметом для подарунка» («Бюллетень № 4», 1914, с. 311).

Періодично видавалися каталоги музею зразків російською та англійською мовами. Комісійний відділ при музеї, зі свого боку, сприяв оформленню замовлень і укладанню комерційних угод (Шандра, 2019b, с. 155).

До музею зразків надходили запити від різних установ та осіб, які теж відображають пріоритети в діяльності експортної палати, а саме: кустарний і аграрний характер. Від Алатинського відділу Імператорського російського товариства птахівництва надійшло звернення про бажане сприяння у збуті 10 тис. гусей, Суджанське товариство бджільництва опікувалося продажем 5 тис. пудів меду, товариства сільського господарства різних місцевостей наперебій пропонували пух ангорських кроликів, варення, пряники, солом'яні чохла для пляшок та ін. «Найновіший винахід», як зазначалося у бюлетені, було отримано від однієї петроградської технічної контори – «концентровані поживні галети "Рекорд" для коней» («Бюллетень № 4», 1914, с. 311).

Спеціальний відділ музею демонстрував найновіші на той час способи й види пакувань, які були придбані на спеціалізованій виставці у Парижі (пакування для перевезень ягід, фруктів, квітів, вина та ін.). Особливий інтерес серед відвідувачів зазвичай викликала так звана «тара повернення», яка дозволяла виробникам суттєво економити на пакувальних матеріалах, серед них: розбірні ящики, залізні діжки, які згорталися в трубку й інші пакувальні «винаходи». Тогочасною новинкою вважалося пакування, яке було практичним для споживача і могло використовуватися після споживання товару, як-то: несесери, баули, декоративні коробки тощо. Подив викликав гофрований, а також «зовсім непроникний для води папір» (*Отчет*, 1914, с. 308).

Окрім музейного закладу в Санкт-Петербурзі, у 1913 р. Російська експортна палата розпочала організацію постійного торговельного музею зразків у Софії (Болгарія). На початку 1914 р. виникла ідея організувати в Берліні експортне комісійне бюро музею зразків Російської експортної палати. Та ці плани не було реалізовано. Так само на стадії задуму загальмувала ідея створення Російського музею зразків у Лондоні («Русский музей», 1914, с. 146).

Музей зразків Російської експортної палати був швидко помічений закордонними торговими партнерами. Навесні 1914 р. від директора торгово-промислового бюро японського міністерства землеробства й торгівлі Мінору Оки музей отримав вітального листа, у якому висловлювалися найкращі побажання новоствореній установі й упевненість, що його робота «матиме суттєве сприяння зовнішній торгівлі» («Интерес в Японии», 1914, с. 219). Разом із привітанням, японські партнери надіслали колекцію зразків власних товарів, брошуру «Общий обзор торгового музея в Токио» та «Справочную книгу экспорта Японии» і, зі свого боку, запрошували розмістити колекцію російських експортних зразків у їхньому музеї в Токіо. Серед переліку японських експонатів знаходимо паперові серветки, шовк-сирець, шовкові тканини, гудзики, віяла, рогожі, зелений та чорний чай, порцеляну, шпалери, а також нечувані для російського побуту види щіток: зубні, нігтьові, платтяні, головні, солдатські та багато ін. («Музей образцов», 1914, с. 311–313).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, музей зразків при Російській експортній палаті певним чином

виконував функцію торгового представництва. Побачити ж реальні результати його роботи в часовій перспективі завадили події світового військового конфлікту: як зазначали сучасники – «це був постріл на далеку відстань і побачити негайно його результати немає можливості» («Из писем», 1914, с. 32).

Загалом, вочевидь проявився пріоритет роботи як самої Російської експортної палати, так і її музею зразків – це вивіз аграрних товарів переважно з російських етнічних терен. Незважаючи на прискорений економічний розвиток українських земель наприкінці XIX – на початку XX ст., товарів з Південного або Південно-Західного економічних районів Російської імперії було представлено одиниці.

Становитиме науковий інтерес подальше дослідження проблеми торгово-промислових музеїв у більш широкому контексті (у тому числі на українських землях), їхньої класифікації, головних напрямів діяльності, наповнення експозицій та реалізованих комерційних угод із закордонними партнерами.

Джерела та література

- Бюллетень № 4 музею образцов Российской экспортной палаты. (1914). *Русский экспорт*, 9–10, 311–314.
- Выставка русских изделий в Порт-Саиде. (1913). *Русский экспорт*, 10–11, 303.
- Жиленкова, І.** (2016). *Зовнішня торгівля України в контексті інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії (1890-ті рр. – 1914 р.)*. Київ: Фоліант.
- Из писем в справочное бюро Российской экспортной палаты. (1914). *Русский экспорт*, 1–2, 32.
- Инструкция музею образцов и Комиссионному отделу музея. (1913). *Русский экспорт*, 7–8, 245–246.
- Интерес в Японии к музею образцов Российской экспортной палаты. (1914). *Русский экспорт*, 5–6, 219–220.
- Лейтес, К.** (1913). Музей товарных образцов в Германии. *Русский экспорт*, 9, 252–254.
- Музей образцов. (1914). *Русский экспорт*, 9–10, 311–314.
- Объединение земств в организации сбыта продуктов народного труда. (1913). *Русский экспорт*, 7–8, 216–217.
- Отчет Российской экспортной палаты за 1913 год.* (1914). Санкт-Петербург: Тип. Т-ва А.С. Суворина.

- Пилипенко, О.** (2010). *Українські землі в системі зовнішніх торговельно-економічних зв'язків Російської імперії у 1861–1914 рр.* (Автореф. дис. ... д-ра іст. наук). Київ.
- Русский музей образцов в Лондоне. (1914). *Русский экспорт*, 4, 146.
- Торгово-промышленный музей в Монреале. (1913). *Русский экспорт*, 3, 101–102.
- Шандра, І.** (2020). Торгово-промислова статистика представницьких організацій підприємців українських губерній (друга половина XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*, 3, 134–144. doi: 10.15407/uhj2020.03.134.
- Шандра, І.** (2019а). Торгово-промислові музеї світу в другій половині XIX – на початку XX ст. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку*: матеріали міжнародної наукової конференції. (с. 65–67). Харків.
- Шандра, І.** (2019б). Установи та організації сприяння експорту в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). *The Universe of History and Archeology* (Vol. 2 (27), iss. 2, pp. 141–162). doi: 10.15421/26190210.

References

- Byulleten № 4 muzeya obraztsov Rossiyskoy eksportnoy palaty [Bulletin No. 4 of the Museum of Samples of the Russian Export Chamber]. (1914). *Russkiy eksport – Russian export*, 9–10, 311–314 [in Russian].
- Vystavka russkikh izdeliy v Port-Saide [Exhibition of Russian products in Port Said]. (1913). *Russkiy eksport – Russian export*, 10–11, 303 [in Russian].
- Zhylenkova, I.M.** (2016). *Zovnishnia torhivlia Ukrainy v konteksti interesiv promyslovoho y aharnoho kapitalu Rosiiskoi imperii (1890-ti rr. – 1914 r.)* [Foreign trade of Ukraine in the context of the interests of industrial and agricultural capital of the Russian Empire (1890s – 1914)]. Kyiv: Foliant [in Ukrainian].
- Iz pisem v spravochnoye byuro Rossiyskoy eksportnoy palaty [From letters to the information bureau of the Russian Export Chamber]. (1914). *Russkiy eksport – Russian export*, 1–2, 32 [in Russian].
- Instruksiya muzeyu obraztsov i Komissionnomu otdelu muzeya [Instructions for the Museum of Samples and the museum commission Department]. (1913). *Russkiy eksport – Russian export*, 7–8, 245–246 [in Russian].
- Interes v Yaponii k muzeyu obraztsov Rossiyskoy eksportnoy palaty [Interest in Japan in the Museum of Samples of the Russian Export Chamber]. (1914). *Russkiy eksport – Russian export*, 5–6, 219–220 [in Russian].

- Leytes, K.** (1913). Muzei tovarnykh obraztsov v Germanii [Museum of commercial samples in Germany]. *Russkiy eksport – Russian export*, 9, 252–254 [in Russian].
- Muzej obraztsov [Museum of Samples]. (1914). *Russkiy eksport – Russian export*, 9–10, 311–314 [in Russian].
- Obyedineniye zemstv v organizatsii sbyta produktov narodnogo truda [Association of zemstvos in organizing the sale of products of national labor]. (1913). *Russkiy eksport – Russian export*, 7–8, 216–217 [in Russian].
- Otchet Rossiyskoy eksportnoy palaty za 1913 god [Report of the Russian Export Chamber for 1913]*. (1914). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Pylypenko, O.Ye.** (2010). *Ukrainski zemli v systemi zovnishnikh torhovelno-ekonomichnykh zviyazkiv Rosiiskoi imperii u 1861–1914 rr. [Ukrainian lands in the system of foreign trade and economic relations of the Russian Empire in 1861–1914]*. (Doctor's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Russkiy muzej obraztsov v Londone [Russian Museum of Samples in London]. (1914). *Russkiy eksport – Russian export*, 4, 146 [in Russian].
- Torgovo-promyshlennyy muzey v Monreale [Museum of Commerce and Industry in Montreal]. (1913). *Russkiy eksport – Russian export*, 3, 101–102 [in Russian].
- Shandra, I.O.** (2020). Torhovo-promyslova statystyka predstavnytskykh orhanizatsii pidprijemstiv ukrainskykh gubernii (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Trade-industrial statistics of representative organizations of Ukrainian governments (second half of XIX – beginning of XX century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 134–144. doi: 10.15407/uhj2020.03.134 [in Ukrainian].
- Shandra, I.O.** (2019a). Torhovo-promyslovi muzei svitu v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Museums of commerce and industry of the world in the second half of the XIX – beginning the XX century]. *Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – Culturology and social communications: innovative development strategies: materials of the International Scientific Conference*. (pp. 65–67). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shandra, I.O.** (2019b). Ustanovy ta orhanizatsii spriyannia eksportu v Rosiiskii imperii (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Establishments and organizations promoting exports in the Russian Empire (the second half of the nineteenth and early twentieth centuries)]. *The Universe of History and Archeology* (Vol. 2 (27), iss. 2, pp. 141–162). doi: 10.15421/26190210 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.10.2020 р.